



ROTTERDAM-ZUID

Verslag Smal Beraad gehouden op 5 september 2011

Drs. J.W. Cüsters / Cüsters Teksten

## INHOUD

VERSLAG	4
DEELNEMERS	13
AGENDA	15
ENKELE GEGEVENS OVER HET FORUM VOOR STEDELIJKE VERNIEUWING	18
BESTUUR	22

VERSLAG

Op 16 februari 2011 presenteerde de Commissie Deetman/Mans haar eindadvies over de aanpak van Rotterdam-Zuid, getiteld 'Kwaliteitssprong Zuid: ontwikkeling vanuit kracht'. De oud-burgemeesters stellen daarin dat de problemen van Zuid een vraagstuk van nationale orde zijn geworden, die vragen om een soort 'deltaplan'. Het Dagelijks Bestuur van het Forum voor Stedelijke Vernieuwing vindt dat het advies goede aanzetten geeft, maar mist op een aantal punten een nadere analyse. Dit was aanleiding om over de aanpak van Rotterdam-Zuid een Smal Beraad te organiseren, met het eindadvies van Deetman/Mans als vertrekpunt. Centrale vraag in het Beraad was of de genodigden, een gezelschap van wetenschappers en professionals die actief zijn op Zuid, de conclusies uit het advies delen. Ook werd gevraagd naar aanknopingspunten voor een doelmatige en effectieve aanpak van de problemen van Zuid, gericht op zowel de korte als lange termijn. Het gezelschap concludeerde dat de situatie in Zuid vraagt om een genuanceerdere en preciezere aanpak dan wordt voorgesteld in het eindadvies. De neiging om vooral naar fysieke ingrepen te grijpen, vond men begrijpelijk maar het zal de problemen niet oplossen. Belangrijker is nog om in te zetten op beter onderwijs. De kwaliteit van de basisscholen in Zuid moet omhoog en in het voortgezet onderwijs moeten er vakscholen komen met onderwijs dat veel beter aansluit op de arbeidsmarkt. Op het fysieke vlak zijn vooral maatregelen nodig om de infrastructuur en verbindingen te verbeteren. Daarnaast moet het onderhoud van de openbare ruimte in Zuid veel beter. Van de aanpak van de woningvoorraad werd gezegd dat dit de buurten en wijken in Zuid wel vooruit kan helpen, maar dat tegelijkertijd moet worden geaccepteerd dat Zuid een functie heeft als opvangplek voor mensen aan de onderkant van de woningmarkt. Die positie hoeft geenszins als probleem te worden gezien. Zuid fungeert niet alleen als put, maar ook als pomp. Het is ook de plek van waaruit mensen sociaal kunnen stijgen.

### Doorbraak op acht gebieden

Rotterdam-Zuid is de afgelopen jaren op de agenda van de stedelijke vernieuwing in ons land een bijzondere plaats gaan innemen. In de jaren negentig van de vorige eeuw staken in sommige wijken in Zuid hardnekkige problemen de kop op: hoge werkloosheid, hoge schooluitval, illegale bewoning en criminaliteit. De cumulatie en culminatie van deze problemen waren groter dan in stadswijken van andere (grote) steden. Ondanks bijzondere beleidsinspanningen, onder meer onder de vlag van het Pact op Zuid, lijken de problemen alleen maar groter geworden. Toenmalig minister Van der Laan van VROM/WWI vroeg daarom in 2010 de Commissie Deetman/Mans, die eerder onderzoek deed naar de aanpak van krimpgebieden in Nederland, om een advies. In dat advies pleit de Commissie voor een gedeelde visie van de gemeente Rotterdam, het Rijk en de lokale partners op de aanpak van Zuid in de komende twintig tot dertig jaar. Dit moet uitmonden in een Nationaal Programma 'Kwaliteitssprong Zuid' dat de partijen voor meerdere jaren aan elkaar bindt. Dit programma zou zich moeten richten op een doorbraak op acht gebieden in de drie pijlers van de stedelijke vernieuwing.

- A. Talentontwikkeling.
  1. Wegwerken taalachterstanden.
  2. Ontwikkelen doorlopende leerlijnen.
  3. Ontwikkelen 'soft skills' beroepsbevolking.
- B. Economische versterking.
  4. Stimuleren bedrijvigheid in de wijk.
  5. Concretiseren nieuwe economische dragers.
- C. Fysieke kwaliteitsverbetering.
  6. Onderhouden basisniveau 'schoon, heel en veilig'.
  7. Verbeteren kwaliteit particulier woningbezit.
  8. Herstructurering deel van de particuliere woningvoorraad.

### Vragen bij het eindadvies

Het Dagelijks Bestuur van het Forum van Stedelijke Vernieuwing heeft de nodige vragen naar aanleiding van het eindadvies. Vragen over de inhoud van het advies, maar ook fundamentele vragen bij de grondslagen van het beleid, die voor een deel Rotterdam-Zuid overstijgen. Wat zijn deze vragen?

- Wat is de aard en omvang van de in het advies genoemde 'grootschaligheid' van de problemen van Zuid? Is die voornamelijk kwantitatief of heeft die ook kwalitatieve kanten? Welke mechanismes van verweving, instandhouding en vergroting van de (deel)problemen spelen grootschaligheid in de kaart?

- Zijn de problemen egaal verspreid over grote delen van Rotterdam-Zuid? De werkelijkheid is er dikwijls een van geografische pieken en dalen: per buurt of per blok verschillen problemen naar aard, intensiteit en cumulatiegraad.
- Het rapport ontbeert een historische beleidsanalyse. Welke beleidsmiddelen en/of organisatie van probleemaanpak hebben gefaald? Hoezo? Welke niet?
- In het advies en het in voorbereiding zijnde 'deltaplan' wordt Zuid als een geïsoleerd demografisch, sociaal en economisch eiland behandeld. Verhuizing van 'sociale stijgers' wordt negatief geduid. Scholen moet je in de buurt of wijk, of in ieder geval op Zuid vinden en bezoeken, niet op Noord. Werk moet in Zuid worden gevonden, niet op de Maasvlakte. Waarop dit statische, om niet te zeggen benauwende maatschappelijke vizier berust, is onduidelijk.
- Er wordt geen aandacht besteed aan de sociale functionaliteit van stadsbuurten met een suboptimale en goedkope woningvoorraad. Een sociaal-dynamische visie op de betekenis van dergelijke buurten voor het opvangen van immigranten én het functioneren van dergelijke buurten als humusbed voor sociale opklimming ontbreekt. Het sociale discours blijkt nog steeds bepaald door het concept van territoriale binding.
- Evenmin wordt enig woord verspild aan de moeizame verhouding tussen de heterogene bevolking met naar herkomst grote variaties en levensoriëntaties en de Nederlandse traditie om voor achterstandswijken een integraal opgezet eenheidsbeleid met een primair territoriale invalshoek te voeren. Categorale benaderingen van specifieke groepen worden angstvallig vermeden en doorgaans snel verworpen. Er is een grote huiver om gedurende een langere periode in het algemeen belang specifiek beleid te voeren voor één specifieke groep, om die groep er weer bovenop te helpen. Komt de beoogde delta-aanpak wel aan bij grote groepen bewoners die weinig voeling hebben met een collectieve, door de overheid opgelegde aanpak?

Het Dagelijks Bestuur concludeert dan ook dat in het advies een confrontatie ontbreekt van problemen, grondslagen van beleid en de voorwaarden voor een praktische aanpak. Doel van het Smal Beraad was om nadrukkelijk wel te zoeken naar deze driehoek.

### **Twee inleidingen**

Len de Klerk, lid van het Dagelijks Bestuur van het Forum voor Stedelijke Vernieuwing, lichtte aan het begin van het Smal Beraad nog eens de bezwaren tegen het eindadvies van de commissie Deetman/Mans nader toe. Hij zei het afgelopen jaar een aantal beleidsstukken over stedelijke vernieuwing te hebben gelezen, waarvan het eindadvies er een is. Daarbij waren hem enkele dingen opgevallen:

- in de stukken is weinig te vinden over fundamentele uitgangspunten. In Nederland overigens geen onbekend verschijnsel: ook in de politiek is zelden sprake van een fundamentele discussie; men probeert vooral heel pragmatisch tot elkaar te komen. Dit werkt ook door in de beleidsstukken. Als gevolg hiervan wordt de probleemstelling vaak betrekkelijk vaag geformuleerd, waardoor de aard en kwantiteit van de problemen onduidelijk blijft. De stukken koersen vooral aan op het voldoen aan subsidiecriteria;
- er dringt weinig door van onderzoek dat elders wordt gedaan, bijvoorbeeld aan universiteiten;
- daardoor worden in de stukken buurten en wijken vaak over één probleemkam geschoren, terwijl de werkelijkheid divers is. Problemen stapelen zich vaak op in delen van buurten, terwijl andere delen er juist goed voorstaan. Daar is nauwelijks aandacht voor;
- verhalen waar het wel goed gaat, worden bijna altijd vastgeknoopt aan een paar personen, die min of meer toevallig, vaak tijdelijk, op een bepaald tijdstip ergens aanwezig zijn. Er zit weinig structureels in de verhalen over waar het goed gaat of waar beleid succes heeft;
- wijken en buurten worden als een gesloten geheel behandeld, alsof ze geen deel uitmaken van de ruimere omgeving. De zeven probleembuurten lijken geen onderdeel uit te maken van Rotterdam-Zuid, Zuid lijkt geen onderdeel uit te maken van Rotterdam en Rijnmond als geheel, laat staan van de rest van de wereld. De verbanden tussen processen die zich op verschillende geografische niveaus afspelen, met name de invloed van sociale en economische processen in de ruimere omtrek, blijven buiten zicht. Dit element vindt De Klerk heel sterk aanwezig in het eindadvies van Deetman/Mans en de eerste vervolgstukken daarvan;
- dit laatste werkt door in het wereldbeeld van waaruit wordt gewerkt aan oplossingen. Zo wordt er bijvoorbeeld gestreefd naar een levensloopbestendige buurt. Moeten mensen echter hun hele leven slijten in dezelfde buurt? Het eindadvies ademt dezelfde sfeer: alles moet gebeuren voor Zuid in Zuid, alles voor de buurt in de buurt. Alsof er daarnaast niets meer is. Verhuizen wordt in dit wereldbeeld

gezien als een veroordeling van alle mooie inspanningen van de beleidsmakers, terwijl je het ook kunt zien als een daad van emancipatie.

Na Len de Klerk was het woord aan Ton Huiskens, ondernemer in en van tal van buurtprojecten in onder meer Rotterdam. Hij stelde dat een te zware nadruk op de gedachte dat Rotterdam-Zuid als geheel een probleem heeft, het zicht op oplossingen verhindert. Het optellen van problemen werkt verlamdend; je boekt pas winst als je op de goede schaal de goede dingen doet. Daarbij is het de kunst om op een laag niveau 'zelfoplossende systeempjes' te maken, die zorgen dat er een klimaat in een buurt ontstaat waarin verbeteringen mogelijk worden. Houd het dus concreet, zorg dat mensen het zelf doen en denk na over voorwaarden zodat niet allerlei werkers het komen doen, maar dat mensen uit de buurten het zelf oppakken. Huiskens illustreerde zijn visie met zijn ervaringen in de Peperklip, het grote woongebouw met zo'n 550 goedkope huurwoningen uit de jaren zeventig van architect Carel Weeber dat vele decennia lang een probleemcomplex was en rond de eeuwwisseling flink was verloederd. In 2002 was bijvoorbeeld maar 7% van de bewoners tevreden over het gebouw. Zes jaar later was 78% trots op de Peperklip. Opvallend ook was dat de Cito-score van de kinderen in het gebouw in die tijd hoger was geworden, een belangrijke bijvangst van de aanpak van het probleemcomplex. De aanpak bestond vooral uit groot-onderhoud, maar daarnaast werd geïnvesteerd in het beheer en de aanstelling van een *floormanager*. Deze manager heeft de positie om snel in te grijpen en kent het complex en de bewoners tot in de haarvaten. Huiskens kwam op het idee om deze persoon te introduceren nadat hij op Schiphol had gezien hoe het beheer wordt georganiseerd. Het geheim zat in de wetenschap en erkenning dat van bovenaf niet alles kan worden geregeld. Aan de 'onderkant' van het beheer zit daarom een *floormanager*, die nooit vergadert, weet wie waar zit en niet meer heeft dan een mobiele telefoon. Deze manager reageert voortdurend op de veranderingen en dingen die gebeuren. Het is een functionaris op HBO-niveau.

Huiskens stelde dat toen hij in de Peperklip aan de slag ging, de professionals bezig waren de problemen groter te maken, omdat ze dan meer geld zouden krijgen. Er waren bovendien alleen maar professionele oplossingen: elke professional bedacht een oplossing waar nog drie andere professionals voor nodig waren. Daardoor werkten tientallen professionals in het gebouw, op tal van gebieden. Maar, stelde Huiskens: je moet problemen niet stelen van de bewoners. Daarmee ontnem je mensen de trots om het zelf op te lossen. Je moet dus zorgen dat er een situatie ontstaat waarin mensen zelf hun problemen kunnen oplossen. Om dat te bevorderen, introduceerde Huiskens dus het idee van de *floormanager*, die in alles de verantwoordelijkheid van de bewoners aanspreekt. Hij sprak verder met de voorzitter van de deelgemeente af dat die zich er een jaar niet mee zou bemoeien, dit om te voorkomen dat er veel tijd verloren ging aan vergaderingen die geen oplossing boden. Vervolgens is op tal van detailsituaties in het gebouw het beheer aangepast. De hele aanpak werd aangestuurd vanaf de werkvloer en niet van boven. Steeds werd gezocht naar acties die meer dan een effect hadden. Dat vraagt om het zoeken naar beslissende details.

Huiskens wees op het belang van wat hij 'beleidsbestendigheid' noemde. Zorg dat de aanpak in de alledaagse praktijk blijft doorgaan, ook al komt er een nieuwe beleidsmode en wisselen de professionals die er in actief zijn. Hij sloot af met een paar algemene zaken waar hij vanaf de werkvloer steeds tegenaan loopt:

- het algemene achterstandsdenken produceert niet alleen onmacht op de werkvloer, maar ook de argumenten waarom het er niet toe doet wat je doet;
- hoe moet je zo'n complex als de Peperklip zien: als het putje of de pomp van de stad. Dat ziet er op het eerste gezicht hetzelfde uit. Er kunnen echter mensen wonen die volgens de criteria kansarm zijn, maar toch een droom hebben dat hun kinderen bijvoorbeeld advocaat worden. Zo'n houding heeft een positief effect op hoe de volgende generaties het er in de maatschappij van af brengen;
- centraal in de aanpak moet staan dat uiteindelijk zoveel mogelijk mensen het zelf moeten gaan doen en zelf zeggen dat het goed gaat in hun complex, buurt of wijk;
- wat is de betekenis van de onrendabelen. Er is een groep die niet mee kan. Deze mensen hebben ook recht op een zinvol bestaan dat betekenis heeft. Ze worden nu echter structureel gemarginaliseerd. Accepteer dat een aantal mensen niet tot de arbeidsmarkt kan doordringen en spreek hen aan op wat ze wel kunnen;
- zoek het goede evenwicht tussen organisch groeien en een deltaplan. Het is een en/en verhaal: een aantal zaken is alleen op een hoger niveau op te lossen; andere alleen in de buurt;
- het Pact op Zuid was door de deelname van een groot aantal partijen te veel in een vergadercircus veranderd. Er was op bestuurlijk niveau niemand die echt de verantwoordelijkheid nam, die je bij wijze

van spreken kon bellen als er iets moest gebeuren. In dat bestuurlijk doolhof ontstond meteen discussie over wie wat betaalt;

- er zit een spanning tussen de schaal van uitvoering en de schaal van beleid. De CBS-cijfers van gehele wijken ontnemen het zicht op de werkelijke situatie in buurten en beletten het zicht op de oplossing. Dan verdwijnt het onderscheid tussen subbuurten en bouwblokken.

Huiskens pleitte daarom enerzijds voor het nadenken over een kleinere schaal waarbij je het verschil moet maken, in combinatie met anderzijds een aantal zaken die op een grotere schaal moeten gebeuren (bijvoorbeeld onderwijs). 'En Zuid? Het is leuk als beleidscategorie, maar het is gewoon Rotterdam. En Rotterdam moet zichzelf door de nieuwe economische verhoudingen überhaupt opnieuw uitvinden. Nadenken over Zuid leidt daar alleen maar van af.'

Kort samengevat is dit dus de algemene kritiek op het eindadvies van de commissie Deetman/Mans:

- het is te statisch; het laat alle dynamiek die juist in dit soort stadsdelen van nature aanwezig is, buiten beschouwing. De stadsdelen zijn tegelijkertijd putje en pomp. Putje omdat ze de verzamelplaats zijn van mensen die het niet goed redden in de samenleving. Pomp omdat ze de aankomst- en beginplekken zijn van migranten en starters. In de stadsdelen op Zuid vinden zij het startmilieu en vertrekstation voor een individuele sociale ontwikkeling die hen verder brengt in het leven. Zodra dat gebeurt, trekken ze in veel gevallen weg. Er blijft dan een residu over van mensen die het niet goed doen, maar er komen nieuwe mensen die weer de weg omhoog zullen vinden;
- pas op voor vage algemeenheden; veel zaken in het rapport zijn al vele malen ook elders opgeschreven;
- scholing en werk hoeven niet in de eigen buurt te worden aangeboden. Mensen leven op verschillende plekken tegelijkertijd. Het schaalniveau is dus van groot belang: op welke schaal ga je werken voor wat? Sommige ontwikkelingen spelen op wereldschaal, zoals het wegtrekken van de scheepsbouw, de introductie van containers. Wil de banenmachine in Rotterdam goed blijven draaien, dan moet je daarop inspelen;
- hoe ga je om met de onrendabelen, onder meer met de vraag in hoeverre je afwijkende woonculturen kunt accepteren als die overlast veroorzaken voor de omgeving?
- het advies introduceert weer een nieuwe beleidsmachine. Is het niet beter de boel gewoon een tijdje de boel te laten? Niet zelden heb je in de praktijk eerder last van beleid dan profijt. Beleid komt ook vaak neer op het voortdurend reproduceren van ellendeverhalen.

### **Koersen op het gemiddelde**

Aan het begin van de discussie werd ook aan de deelnemers gevraagd te reageren op het eindadvies. Daar kwam nog een aantal aanvullende kanttekeningen uit:

- in de beleidsstukken voor Zuid valt op dat er voor problemen in een bepaalde sector regelmatig oplossingen in andere sectoren worden aangedragen. De criminaliteit wordt bijvoorbeeld opgelost door het slopen van woningen. Is dat realistisch? De inleidingen doen juist vermoeden dat de oplossingen in de eigen sector moeten worden gevonden: formuleer het probleem, maak duidelijk wie de probleemeigenaar is en laat die het probleem oplossen;
- ook in de aanpak van Zuid wordt, zoals in veel wijken in Nederland, sterk gekoerst op het gemiddelde. Zuid moet in allerlei scores toe naar het Rotterdamse gemiddelde. Zo'n aanpak ontkent echter het bestaan van een samenleving die nu eenmaal verschillen heeft. Het suggereert bovendien dat er een soort ideaalbeeld is, een netjes gebalanceerde mix van mensen. Terwijl mensen gedurende een bepaalde fase van hun leven een specifiek woonmilieu kiezen, en in een andere fase een ander milieu. Er zullen altijd mensen aan de onderkant blijven, alleen al omdat het onmogelijk is iedereen op of boven het gemiddelde te krijgen;
- in het eindadvies ontbreekt de analyse van wat historisch wel en niet heeft gewerkt. Veel elementen in de aanpak zijn eerder geprobeerd. We voeren al dertig jaar beleid om mensen aan de onderkant via sociaal beleid te verheffen. Welke lessen trekken we daar uit over wat wel en niet werkt? Ook dat laatste is zinvol. Zo lijkt ook in het eindadvies weer de gedachte te heersen dat je werk moet brengen naar waar de mensen wonen. Dat is niet realistisch in de huidige economie. Ook al breng je het werk naar de buurt, dan wil dat nog niet zeggen dat de mensen die er wonen opeens een baan krijgen. Wat doe je bijvoorbeeld met de enorme taalachterstand in sommige delen van Zuid? Er is dus meer nuchterheid nodig over wat wel en niet werkt. Bij die nuchterheid hoort ook het besef dat de situatie in Zuid misschien minder maakbaar is dan wordt gedacht. Sociale problemen zijn moeilijk op te lossen. De analyse van een probleem aan het begin geeft zelden aanknopingspunten voor de oplossing. Verder ontbreekt het de



sector aan cruciale experimenten; wat in de ene stad goed kan werken, doet dat elders niet. Probleem is dat sociale projecten alleen kunnen slagen als mensen eraan meedoen en misschien willen ze dat niet. Daarnaast vraagt de aanpak van sociale problemen om een lange adem. Er is hierbij gewoon meer geduld nodig dan bij fysieke projecten, die altijd snel een resultaat opleveren;

- het eindadvies verradt te veel een top down-aanpak. Er lijkt geen aandacht te zijn voor wat er bottom up kan plaatsvinden. Zijn er geen structuren in de *civil society* die kunnen worden benut? Dat hiervoor weinig aandacht is in het eindadvies, komt omdat er in het algemeen veel *dédain* is over zelforganisaties. Ze worden al snel als conservatief beschouwd. Daarmee wordt de potentiële kracht van deze organisaties ontkend. Een islamitische organisatie die bijvoorbeeld huiswerkklassen wil opzetten, krijgt daar geen plek voor omdat ze in de klassen jongens en meisjes wil scheiden. Maar is dat zo erg? Het gaat er uiteindelijk om hoe jongeren vooruit worden geholpen zodat ze een diploma krijgen. Dergelijke projecten zonder telefoonnummer, verenigingsvorm of inschrijving bij de Kamer van Koophandel moeten veel meer ruimte krijgen. Dat ze misschien niet voldoen aan officiële doelstellingen in gemeentelijke beleidsnota's, zou niet moeten uitmaken.

### Relativeringen

De problemen in Zuid werden ook gerelativeerd. Het stadsdeel heeft altijd aan de onderkant gezeten. Het was vroeger het arbeidersdeel van Rotterdam, waar ook de migranten werden opgevangen. Zuid draagt die historie nog steeds met zich mee en kampt dus ook met een imago probleem. In werkelijkheid zijn er veel buurten en wijken op Zuid waar het goed gaat. Ook veel bewoners zijn positief over de ontwikkelingen en denken dat het met het stadsdeel in de toekomst de goede kant op zal gaan.

Een andere relativering ontstaat als je Zuid vanuit een ander perspectief bekijkt. In vergelijking met buurten en wijken in Londen is Zuid een zeer goed functionerend stadsdeel. In Nederland hebben de sociaal-democratie, de consensus en relatief platte omgang met elkaar, in elk geval tot voor kort, gezorgd voor een vangnet waardoor grote uitglijders konden worden voorkomen. Door de politieke ontwikkelingen komt dit nu wel in gevaar. Niettemin is er veel potentieel in Zuid en zijn er genoeg gemotiveerde mensen en veel leuke, belangrijke maar ook mislukte initiatieven.

Alle relativeringen ten spijt is er wel degelijk iets aan de hand in Zuid. Er is sprake van een opeenstapeling van sociale en fysieke problemen. Er is in Zuid een grote groep jongeren met een grote afstand tot de arbeidsmarkt en arbeidsmoraal. De schooluitval is hoog, evenals de taalachterstanden. Deze opeenstapeling maakt op zichzelf de problemen voor individuen overigens niet groter. Onderzoek in Nederland en Zweden op individueel niveau heeft uitgewezen dat een cumulatie van individuele problemen bijna geen effect heeft op de sociale mobiliteit van mensen. Het is niet zo dat mensen minder kans maken op sociale stijging als ze in een buurt of wijk wonen met een concentratie van mensen in dezelfde situatie. Veel bepalender dan de buurtsamenstelling is de schoolsamenstelling. Segregatie heeft dus geen nadelige effecten op sociale mobiliteit.

### Fysieke problemen

In fysieke zin zijn er meerdere problemen in Zuid. Het voorzieningenniveau ligt ver achter bij dat in de rest van de stad. De wijken met de meeste kinderen hebben de minste sportvoorzieningen en verenigingen. Er is nauwelijks voortgezet onderwijs, terwijl er wel veel lagere scholen zijn. Een ander probleem van Zuid is dat de verkeersassen van noord naar zuid lopen. De wijken zijn afgesneden van elkaar door brede wegen, waardoor er geen veilige oost-westverbindingen zijn. Ook het openbaar vervoer in Zuid is mager. Daardoor komen kinderen in sommige buurten nooit de wijk uit. Ook moeten mensen die elders in de regio willen werken, lang reizen. Zuid is dus structureel moeilijk bereikbaar. Om het stadsdeel echt onderdeel te laten uitmaken van de Zuidvleugel, moeten de verbindingen worden verbeterd.

Een belangrijk fysiek probleem in Zuid is ook dat er te veel woningen zijn, die bovendien vaak klein zijn en oud. Een strategie kan dus zijn om het aantal woningen in Zuid fors te verminderen. Probleem is echter dat de overbodige huurwoningen in Zuid vaak in bezit zijn van particulieren, die ondanks de waardedaling altijd wel manieren weten te vinden om uit hun bezit rendement te halen. Er werd tijdens het Beraad gewezen op de aanpak van voormalig wethouder Van der Ploeg. In de jaren zeventig van de vorige eeuw introduceerde hij met een aankoopactie een voortvarende aanpak voor het particulier bezit. Iedere particulier kreeg een aanbod en als hij binnen drie maanden reageerde, kreeg hij 5% meer dan de marktwaarde van de woning. Zo'n operatie zou opnieuw kunnen worden opgezet. Grote vraag is echter wie in deze tijd van minder financiële middelen voor de financiering en tekorten opdraait.

Een derde fysiek probleem in Zuid is de slechte kwaliteit en onderhoudstoestand van de openbare ruimte. Er werd tijdens het Beraad dan ook gepleit voor een veel sterkere en efficiëntere inzet van middelen in de openbare ruimte in Zuid. Ook zou nagedacht moeten worden over maatregelen om vastgoed van malafide huiseigenaren radicaal af te pakken.

### **Meer differentiatie**

De aanpak om in Zuid de differentiatie van de woningvoorraad te vergroten, werd door veel deelnemers aan het Beraad onderschreven. Mensen die in Zuid willen doorstromen op de woningmarkt, vinden door het gebrek aan aanbod weinig mogelijkheden en zullen het stadsdeel verlaten. Er werden echter ook kanttekeningen geplaatst bij het streven naar meer differentiatie. De fysieke upgrading van een wijk kan averechtse effecten hebben. Bovenmodale groepen die in voorheen kwetsbare buurten komen wonen, staan niet zelden met hun rug naar de buurt. Er is in de gemengde wijken vaak nauwelijks interactie tussen de verschillende bevolkingsgroepen. De wijk Feijenoord is een goed voorbeeld. Hier zijn aan de randen van de wijk mensen met een bovenmodaal inkomen komen wonen. Zij laten hun kinderen buiten de wijk naar school gaan en maken nauwelijks gebruik van de voorzieningen in de wijk. Scholen en voorzieningen komen daardoor nog meer onder druk te staan. Fysieke upgrading slaagt dus alleen als er ook wordt gezorgd voor goede scholen en voorzieningen in de wijk. Dit is gebeurd in Katendrecht, waar de ingrepen in de woningvoorraad bovendien voldoende kritische massa hadden om de bestaande emoties over de wijk positief te veranderen.

De fysieke upgrading kan verder alleen slagen als woningbouwprojecten op minimaal de regionale schaal op elkaar worden afgestemd. Zuid wordt omringd door Vinex-wijken. Er is bovendien nog een omvangrijk woningbouwprogramma voor de komende jaren. Nieuwbouwprojecten op Zuid leggen het daardoor snel af tegen bijvoorbeeld de nieuwbouw in Nesselanden, dat vanuit de stad goed bereikbaar is en waar mensen geen gebouwde parkeervoorziening hoeven te kopen. In het eindadvies wordt niet gerept over deze regionale verbanden, noch over de noodzaak van regionale afstemming op de woningmarkt. Ook de gemeente Rotterdam zelf zal overigens keuzes moeten maken, zodat vraag en aanbod in de hele stad beter op elkaar kunnen gaan aansluiten.

Andere kanttekening bij de fysieke upgrading is of het zo erg is om buurten en wijken te hebben met een grote concentratie van mensen met lage inkomens, zonder werk, die wonen in goedkope woningen in wijken met weinig voorzieningen. Want de voorraad mag eenzijdig zijn, de bevolking is dat niet. Er wonen Oost-Europeanen, mensen die net in Nederland zijn komen wonen, kunstenaars, maar ook jongeren die in Zuid voor het eerst een zelfstandige woning vinden. Waar moeten die mensen naar toe als je delen uit de voorraad weghaalt? Misschien wel naar randgemeenten die hun deuren voor deze groepen nu dicht gooien. Maar kan Rotterdam, gezien de aard en omvang van haar woningvoorraad, in een wijde omgeving die taak als opvangstad van migranten wel ontlopen? Is de stad in staat dit soort mensen buiten de deur te houden? Mensen moeten hoe dan ook ergens een plek vinden.

### **Alleen fysiek helpt niet**

Fysieke ingrepen zijn geen oplossing voor de sociale problemen in Zuid, zo werd duidelijk tijdens het Smal Beraad. Er moet altijd sprake zijn van én-én. De fysieke upgrading van wijken lukt niet als er niet ook goede scholen en voorzieningen komen. Nieuwe verbindingen op Zuid hebben alleen kans van slagen als er een structuur wordt gecreëerd die de sociale mobiliteit ook nodig heeft. Er moeten dus meervoudige acties worden ondernomen, goed op elkaar afgestemd en op verschillende schaalniveaus. Daarvoor is meer inzicht nodig in de schaalniveaus waarop de verschillende onderdelen van de aanpak plaats moeten vinden. Dat is in het eindadvies te weinig gespecificeerd, ook in de fysieke agenda is niet duidelijk op welke schaalniveaus wat moet worden ondernomen.

Voor de werkgelegenheid geldt alvast dat deze niet op buurtniveau functioneert, maar op een veel grotere schaal, die van de Rijnmond of de hele Zuidvleugel. Wat op die schaal verandert en beïnvloed kan worden, heeft op termijn grote effecten op de stijgingskansen van mensen in Zuid. Het is zeer twijfelachtig of werkgelegenheidsinitiatieven in de buurten zelf veel zin hebben. Werk voor mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt wordt daarmee waarschijnlijk niet gecreëerd, wel levendigheid in de buurten. Benut de lage vierkante meterprijzen daarom om in buurten meer creatieve functies aan te trekken, niet zozeer om de onderkant van de arbeidsmarkt aan het werk te krijgen.

### Onderwijs en arbeidsmarkt

De arbeidsmarkt in Rotterdam kent momenteel twee groeisectoren: zorg en midtech (middelbare technologie). Verder is er nog werk in de haven. Het onderwijs staat met de rug naar deze groeisectoren en de Rotterdamse industrie. Aannemers en bedrijven in de midtech schreeuwen om personeel, maar er worden te weinig jongeren opgeleid die voor hen zouden kunnen werken. De profielen van de ROC's zijn niet op de groeisectoren toegesneden. Daarnaast hebben de docenten anders dan vroeger geen netwerk van bedrijven meer tot hun beschikking voor stages van de leerlingen. De verbinding met de bedrijven is door de grootschaligheid van het MBO en de overdreven aandacht in het onderwijs voor algemene in plaats van vakontwikkeling verdwenen.

Ook in het basisonderwijs is de kwaliteit in veel scholen te laag, werd gesteld. Onderwijzers zijn tegenwoordig ook jongerenwerkers. Nu buurthuizen worden afgeschaft, moet die functie worden overgenomen in de scholen. De brede school is daardoor in feite niet meer dan een heruitvinding van het maatschappelijk middenveld. Om de scholen weer echt scholen te laten zijn, moet er minimaal vijftien jaar worden geïnvesteerd in de kwaliteit. Dan praat je dus over een periode van minimaal vier verschillende regeringen en gemeentebesturen. Is er wel voldoende politieke stabiliteit en continuïteit om die verbetering echt van de grond te krijgen?

Het verbeteren van de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt zou al in het basisonderwijs moeten beginnen. Een der deelnemers pleitte voor het organiseren van clinics op basisscholen op de gebieden elektrotechniek, klein metaal en zorg. Stem ook de maatschappelijke stages op deze sectoren af. Daarnaast moeten scholen werken aan het verbeteren van het imago van het werken in de haven. Dat doet ons geloven dat het werk zwaar is en slecht betaald. De banen in de haven zijn tegenwoordig echter van midtech-niveau, met de mogelijkheid door te groeien naar hightech. Daarnaast biedt de haven ook werk in de ICT. Dat zou al aan de ouders op basisschoolniveau duidelijk moeten worden gemaakt. Het zijn immers zij die voor hun kinderen de keuzes maken voor het middelbaar onderwijs of beroepsopleiding.

Probleem met het onderwijs is echter dat het gemeentebestuur geen mogelijkheden heeft daar invloed op uit te oefenen. De wethouder onderwijs heeft geen invloed op de inhoud van het onderwijs, alleen op de gebouwen. Over de inhoud gaan de schoolbesturen. Deze zijn in het algemeen meer bezig met hun eigen concurrentiepositie dan met vernieuwingen in de kwaliteit van hun onderwijs. Hun commitment ligt eerder bij de eigen zuil dan bij het onderwijs in buurten en wijken. Ook de verdeling van (extra) middelen voor het onderwijs wordt meer gebaseerd op een keurige verdeling over de zuilen dan op de kwaliteit van de scholen. Om echte vernieuwing te stimuleren, zouden de gelden voor onderwijsvernieuwingen dan ook niet door schoolbesturen moeten worden aangevraagd, werd bepleit. Dat kan beter gebeuren door een externe partij, die de gelden vervolgens bij de scholen inzet.

### Wat kan het Rijk doen?

Gesteld werd dat het eindadvies sterk is geschreven als een traditioneel onderhandelingsstuk richting het Rijk, met het doel om van het Rijk meer geld en commitment te krijgen. En daar hoort nu eenmaal tekst bij. Met het rapport wordt geprobeerd meer onderwijs- en infrageld naar Zuid te krijgen. Ook corporaties willen een groter commitment van het Rijk voor hun investeringen in Zuid. Het rapport blijft mede daarom steken in algemeenheden.

Maar wat kan het Rijk nu concreet doen aan en voor Zuid? Wat zijn de mogelijkheden nu het Rijk steeds meer categoriaal beleid vervangt door generiek beleid, nu er veel minder middelen zijn en nu ook wordt gesignaleerd dat te veel beleid wellicht averechts kan werken. Maar ook nu het Rijk voor zichzelf steeds meer een terughoudende opstelling ziet; de oplossing moet nu komen van burgers, maatschappelijke organisaties en het gemeentebestuur. Wat kan Den Haag doen aan de condities waarmee de partijen in Zuid de problemen kunnen oppakken?

Geopperd werd dat het Rijk een rol kan spelen in het doorbreken van de verzuiling in het onderwijs. Die rol wordt momenteel door niemand opgepakt. Het Rijk kan ook stimuleren dat het onderwijs meer op lokaal en regionaal niveau wordt afgewogen. Momenteel verloopt dat in hoge mate via de koepels van de zuilen. Die hebben een grote invloed op wat de lokale schoolbesturen doen. Dat wijst op een patroon dat in Nederland nog steeds veel zaken worden geregeld op landelijk niveau, niet eens vanuit de overheid, maar vanuit de vertegenwoordigende instellingen. De arrangementen zouden op een andere manier moeten worden georganiseerd. De categoriale en territoriale afspraken moeten niet langer in Den Haag worden gemaakt,

maar regionaal of lokaal. Kunnen de instellingen echter hun eigen strategische deals maken met de lokale bestuurders? Moet het Rijk dat niet faciliteren door de wetgevings- en financieringsarrangementen aan te pakken, die dergelijke deals in het onderwijs op lokaal niveau in de weg zitten?

Verder zou het Rijk toch open moeten staan voor financiële bijdrages aan projecten die misschien niet van een nationaal, maar wel van een dusdanig maatschappelijk belang zijn dat die de draagkracht van de lokale of regionale partijen te boven gaan. Het Rijk lijkt het loket nu volledig te hebben gesloten. Het is echter een kwestie van solidariteit om gemeenten en regio's te helpen met problemen die ze niet alleen kunnen oplossen. Dat vergt moed om de ingesleten praktijk van de verdelende rechtvaardigheid in een bijzonder geval als dit terzijde te stellen. Als de ene regio geld krijgt, moet dat niet automatisch betekenen dat de andere, waar dergelijke omvangrijke problemen niet spelen, ook geld krijgt. Middelen moeten dus veel specifieker worden ingezet. Het is prima dat het Rijk daar condities aan verbindt en een zakelijke strategie verlangt. En met zo'n strategie die zich over een langere periode uitstrekt, zijn er ook niet eens zo veel extra middelen nodig. Dan kan het over meerdere jaren worden uitgesmeerd.

Het Rijk kan ook een rol spelen bij het organiseren van meer solidariteit tussen woningcorporaties. Er wordt al vijf jaar erkend dat de vraagstukken in Rotterdam-Zuid van een buitencategorie zijn, niet eens zozeer in de corporatiesector maar in het particuliere bezit. Dat zou een grond moeten zijn om onderscheid te maken en geldstromen anders te laten lopen. Iemand moet daar het voortouw in nemen. Bij voorkeur het Rijk door het organiseren van solidariteit tussen woningcorporatie in Rotterdam-Zuid en met corporaties buiten het gebied. Kortom, een actieve, waar nodig dirigistische actie!

Tot slot moet het Rijk ook altijd oog houden voor betrekkelijk eenvoudige wijzigingen in de regelgeving die grote effecten kunnen hebben. Eén der deelnemers verwees voor een voorbeeld naar de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen waar alleenstaande moeders, als ze vertellen wie de vader van hun kind is, per maand 200 euro meer uitkering krijgen. De regering haalt dit geld weg bij de vader. Ontkent die, dan volgt een DNA-test. Door deze maatregelen neemt de koopkracht van de moeders, vaak de groep met de grootste financiële problemen, enorm toe.

### **Jeugdbeleid voorop**

Afsluitend was duidelijk dat de deelnemers aan het Smal Beraad het onderwijs en jeugdbeleid als de belangrijkste opgave zien in Zuid. De inhoud en kwaliteit van het onderwijs moet verbeteren, maar ook de toeleiding naar werk. Het stadsdeel heeft behoefte aan goede vakscholen die een goede band hebben met het bedrijfsleven. Er zijn nu plannen om in Zuid twee nieuwe vakscholen te maken voor de zorg en de midtech. Een goede ontwikkeling die de positie van jongeren in Zuid op termijn beslissend kan verbeteren.

DEELNEMERS

Prof. ir. K.W. Christiaanse	KCAP Architects&Planners / ETH Zürich
Drs. J.W. Cüsters	Cüsters Teksten
Drs. A.Th. van Delden	Ministerie van BZK / Forum SV
Mw. drs. E. Desmet	Bureau Els Desmet
Drs. T.H. van Hoek	EIB
T. Huiskens	Huiskens Kaygun & Partners / Werken aan de Stad
Prof. dr. L.A. de Klerk	Universiteit van Amsterdam / Forum SV
Em. prof. dr. A.M.J. Kreukels	Universiteit Utrecht
Mw. dr. J. Kullberg	Sociaal en Cultureel Planbureau
Ir. M. de Langen	Mitros / Forum SV
Prof. dr. S. Musterd	Universiteit van Amsterdam
Dr. H.A.F. Oosterling	Erasmus Universiteit Rotterdam
Prof. dr. J.C. Rath	Universiteit van Amsterdam
Mw. P.M.M. Rutten	Proper-Stok Ontwikkelaars
Prof. dr. P. Schnabel	Sociaal en Cultureel Planbureau / Universiteit Utrecht
Ir. P.O. Vermeulen	Forum voor Stedelijke Vernieuwing
Ir. J. van der Vlist	Ministerie van BZK
Mw. C.E. van Vlodrop	Forum voor Stedelijke Vernieuwing
Mw. dr. J. van der Zwaard	Onderzoekbureau dr Joke van der Zwaard

AGENDA

Geannoteerde agenda voor het Smal Beraad over het thema 'Rotterdam-Zuid' dat op maandag 5 september 2011 van 16.00 uur - 21.30 uur wordt gehouden bij Z&M, Delistraat 48 op Katendrecht te Rotterdam.

---

## Inleiding

NRC Handelsblad van 16 februari 2011

Twee koppen pal naast elkaar: 'Rijk schiet R'dam te hulp op Zuid' en 'Pendrecht is de schaamte voorbij'. De eerste kop naar aanleiding van het rapport *Kwaliteitssprong Zuid: ontwikkeling vanuit kracht* van de oud-burgemeesters Deetman en Mans. De tweede kop wordt meteen gevolgd door 'Rotterdam staat model voor de aanpak van verloederde wijken. Tuindorp Pendrecht heeft na jaren de weg omhoog weer gevonden.' Alarm? Geruststelling?

In het ene bericht de nodige tamtam over partijen die afspraken moeten maken over de verbetering van het onderwijs, de woningvoorraad, aansluiting van onderwijs en arbeidsmarkt, versterking van de wijk economie. En over Pendrecht wordt gezegd dat na jaren van 'witte vlucht' in 2011 oud en nieuw hand in hand gaan: 'De vooruitgang is onmiskenbaar', 'het eigenwoningbezit is toegenomen' (van 20% naar 28%) en 'het aantal lagere inkomens daalt'. Dat die laatste zin op tegengestelde manieren kan worden uitgelegd, ontging de enthousiaste journalist. Aan de opgerichte Pendrecht Universiteit zijn de bewoners professor, 'omdat ze weten waar ze over praten'. Dat blijkt vooral te zijn: 'inspraak bij problemen' waarna het artikel langzaam doodbloedt in de slotzin dat er 'ten opzichte van de jaren zeventig veel is verloren, maar ten opzichte van de jaren negentig juist heel veel gewonnen', aldus de kort daarna afgetreden wethouder Schrijer die het verwijt kreeg de projectencarrousel (72 alleen al in Pendrecht) niet te beheersen.

## Vragen, veel vragen

Het rapport *Kwaliteitssprong Zuid: ontwikkeling vanuit kracht* is eerder aan de deelnemers van dit beraad meegezonden. Het tracht te beargumenteren – met weinig concrete gegevens – dat de problemen van Zuid een vraagstuk van nationale orde vormen, die vragen om een 'deltaplan'.

Ondanks bijzondere inspanningen in Rotterdam onder de noemer *Het Pact op Zuid* lijken de problemen alleen maar groter geworden. Het burgemeestersrapport mondt binnenkort uit in een plan van aanpak waarin onderwijs, arbeid en woning/woon omgeving centraal staan.

Het rapport *Kwaliteitssprong* lokt vragen uit zoals:

- Wat is de aard en omvang van 'grootschaligheid'? Is die voornamelijk kwantitatief of heeft die ook (opmerkelijke) kwalitatieve kanten? Welke mechanismes van verweving, instandhouding en vergroting van de (deel)problemen spelen grootschaligheid in de kaart?
- Zijn de problemen egaal verspreid over grote delen van Rotterdam-Zuid? De werkelijkheid is er dikwijls een van geografische pieken en dalen: per buurt of per blok verschillen problemen naar aard, intensiteit en cumulatiegraad.
- Het rapport ontbeert een historische beleidsanalyse. Welke beleidsmiddelen en/of organisatie van probleemaanpak hebben gefaald? Hoezo? Welke niet?
- Opmerkelijk: in het rapport *Kwaliteitssprong* en in de het in voorbereiding zijnde 'deltaplan' wordt Zuid als een geïsoleerd demografisch, sociaal en economisch eiland behandeld. Verhuizing van 'sociale stijgers' wordt negatief geduid. Scholen moet je in de buurt of wijk, of in ieder geval op Zuid vinden en bezoeken, niet op Noord. Werk moet in Zuid worden gevonden, niet op de Maasvlakte. Waarop dit statische, om niet te zeggen benauwende maatschappelijk vizier berust, is onduidelijk.
- Er wordt geen aandacht besteed aan de sociale functionaliteit van stadsbuurten met een suboptimale en goedkope woningvoorraad. Een sociaal-dynamische visie op de betekenis van dergelijke buurten voor het opvangen van immigranten én het functioneren van dergelijke buurten als humusbed voor sociale opklimming ontbreekt. Het sociale discours blijkt nog steeds bepaald door het concept van territoriale binding.
- Evenmin wordt enig woord verspild aan de moeizame verhouding tussen de heterogene bevolking met naar herkomst grote variaties en levensoriëntaties en de Nederlandse traditie om voor achterstandswijken een integraal opgezet eenheidsbeleid met een primair territoriale invalshoek te voeren. Categoriële benaderingen van op specifieke groepen worden angstvallig vermeden en doorgaans



snel verworpen. Komt de beoogde delta-aanpak wel aan bij grote groepen bewoners die weinig voeling hebben met een collectieve, door de overheid opgelegde aanpak?

Het beoogde deltaplan is een voorbeeld van overheidsinterventie in sociale problemen die niet door normale sociale correctie- en disciplineringsprocessen (opvoeding, scholing, arbeid) worden verholpen. In de voorbereiding van dat plan ontbreekt een confrontatie van problemen, grondslagen en de voorwaarden tot een praktische aanpak. Doel van het beraad is in die driehoek tot uitgangspunt van het gesprek te nemen met behulp van de volgende agenda.

#### Agenda

- |           |   |
|-----------|---|
| 16.00 uur | Welkomstwoord door Bert van Delden namens het bestuur van het Forum voor Stedelijke Vernieuwing |
| 16.05 uur | Opening door prof. dr. Paul Schnabel, voorzitter Smal Beraad                                    |
| 16.10 uur | Fundamentele vragen door Len de Klerk   |
| 16.20 uur | Oplossingen, hoe werken die in de praktijk van alle dag? door Ton Huiskens                      |
| 16.35 uur | Eerste gedachtewisseling: (her)formulering van vragen en problemen                              |
| 18.30 uur | Break   |
| 19.45 uur | Voortzetting discussie: Waar moet het heen? Waar kan het heen?                                  |
| 21.30 uur | Afronding door de voorzitter  |

ENKELE GEGEVENS OVER HET FORUM VOOR STEDELIJKE VERNIEUWING

De stichting Forum voor Stedelijke Vernieuwing - opgericht in 1983 - stelt zich ten doel een bijdrage te leveren aan het inzicht in de specifieke positie en de sterke en zwakke punten van de stad. In samenhang daarmee wil het Forum voor Stedelijke Vernieuwing de ontwikkeling stimuleren van een stedelijk vernieuwingsbeleid, dat is gericht op de bestrijding van sociale en materiële verpaupering en op een (re)vitalisering van de initiërende en stimulerende functies die de steden op velerlei gebied voor uiteenlopende betrokkenen (kunnen) vervullen. Dit betekent dat het Forum voor Stedelijke Vernieuwing, naast de stedelijke fysieke omgeving, ook de stedelijke economische structuur, het sociaal-culturele klimaat in de steden en de organisatie van het bestuur van de steden tot zijn aandachtsgebied rekent.

Het Forum voor Stedelijke Vernieuwing is opgericht ten behoeve van alle organisaties en personen die bij de stedelijke vernieuwing zijn betrokken. Derhalve behoren niet alleen overheidsorganisaties, politici en ambtenaren, maar ook (vertegenwoordigers van) private organisaties, publicisten, wetenschappers en 'stedelingen' tot de doelgroep van het Forum voor Stedelijke Vernieuwing.

In algemene zin probeert het Forum voor Stedelijke Vernieuwing zijn doelstelling te realiseren door te functioneren als platform voor de tot zijn doelgroep behorende organisaties en personen. Het Forum voor Stedelijke Vernieuwing organiseert daartoe allereerst zogenaamde Breed Beraden. Tijdens de Breed Beraden wordt door een per beraad wisselend gezelschap van personen, die betrokken zijn bij de stedelijke vernieuwing, gesproken over ontwikkelingen, problemen en strategieën die van belang zijn voor de revitalisering van de steden.

#### Thema's Breed Beraden:

- economische revitalisering van de steden
- sociale en culturele revitalisering van de steden
- stedelijke vernieuwing en bestuurlijk-financiële verhoudingen
- stedelijk beheer
- stedelijke vernieuwing en informele economie
- stedelijke vernieuwing en openbare orde en veiligheid
- investeren in de stad
- public-private partnership
- flexibilisering van de geldstromen in de volkshuisvesting
- stedelijke vernieuwing en de randstad
- stedelijke vernieuwing en stadsvernieuwing in de jaren negentig
- publiek-private samenwerking bij de ontwikkeling van stedelijke vernieuwingsprojecten in middelgrote steden
- de financiering van de volkshuisvesting in de jaren negentig
- naar een actief, integraal beheer van de na-oorlogse wijken
- stedelijke vernieuwing en het bestuur in grootstedelijke gebieden
- stedelijke vernieuwing en de bestrijding van sociale en materiële verpaupering
- stedelijke vernieuwing in de periode 1990 - 1994
- stedelijke vernieuwing en architectuur
- stedelijke vernieuwing en milieubeheer
- stedelijke vernieuwing en de ontwikkeling van woningen in de sociale marktsector
- de relatie tussen gemeenten en woningcorporaties op lokaal niveau
- gerichte intensivering van ruimtelijke investeringen: mogelijkheden en beperkingen
- stedelijke vernieuwingsprojecten: hoe verder?
- de communicatie van de stedelijke vernieuwing
- financiële verhouding tussen de centrale overheid en de stedelijke overheden
- de toekomst van de knooppunten
- 'Belstato'
- stedelijke vernieuwing en projectontwikkeling
- stedelijke vernieuwing en de multiculturele stad
- beweeglijke burgers en stedelijke vernieuwing

- Europese eenwording, veranderende verzorgingsstaten en de stedelijke en bestuurlijke inrichting in Nederland
- stedelijke vernieuwing en openbaar vervoer
- het beeld van de VINEX-locaties
- de consequenties van het nieuwe beleid inzake perifere en grootschalige detailhandels-vestigingen voor de binnensteden
- stedelijke vernieuwing en de ontwikkeling van vraag en aanbod op het gebied van de volkshuisvesting
- stedelijke vernieuwing en het nieuwe Grote Stedenbeleid
- de herontwikkeling van vroeg-naoorlogse wijken
- de ontwikkeling van de IJ-oever
- stedelijke vernieuwing, vergrijzing en modernisering van de ouderenzorg
- stedelijke vernieuwing en de vernieuwing van het bestuur
- Zuidvleugel van de Randstad
- investeren in de bereikbaarheid van de steden
- herijking Belstato: de stedelijke vernieuwings- en beheeropgave in perspectief
- stedelijke vernieuwing en publiek-private samenwerking: voortschrijdende inzichten?
- stedelijke vernieuwing, materiële armoede en sociaal isolement
- stedelijke vernieuwing en Nederland 2030
- stedelijke vernieuwing en de 24-uurs economie
- stad zonder horizon
- investeren in stedelijke gebieden
- aan het werk met het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing
- TNL: kansen en bedreigingen voor de vernieuwing van onze steden
- de educatieve stad
- ruimtelijke ontwikkeling en stedelijke vernieuwing
- sociaal investeren in steden
- de toekomstige ordening in de woonsector
- stedelijke vernieuwing en grondbeleid
- Het Nationaal Verkeers- en Vervoersplan en stedelijke vernieuwing
- stedelijke vernieuwing en ICT
- de stad in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening
- Utrecht West in perspectief
- stedelijke vernieuwing en het MKB
- betekenis en kansen van het plan Amsterdam-Zuidas
- stedelijke vernieuwing en veiligheid
- wonen
- ruimte voor mobiliteit
- ontwikkelingsperspectieven Almere
- stedelijke vernieuwing, ruimtelijke ordening en water
- Rotterdam en stedelijke vernieuwing
- stedenbaan
- de vernieuwing van de verhouding tussen corporaties en overheid vanuit praktisch perspectief
- ZaanDrecht - de Hollandse waterstad in transformatie
- over de betekenis van plekken
- de vernieuwing van de rijksbemoeienis met het wonen: tussen Marx en markt
- elektriserende netwerken
- vergrijzing, wonen, zorg en participatie
- ruimtelijke ordening in perspectief
- stedelijke vernieuwing en krimp
- stad & filosofie
- stedelijke vernieuwing en waardeontwikkeling: naar een vernieuwing van het spel, de spelers en de spelregels
- volkshuisvesting op een tweekop

Thema's studiedagen en symposia:

- stadsvernieuwing opnieuw bezien
- stadsvernieuwingsrapportage
- public-private partnership
- investeren in stedelijke vernieuwing
- de financiering van de volkshuisvesting in de jaren negentig
- de stad in de samenleving: ontbinding en vernieuwing
- internationalisering en stedelijke cultuur
- stedelijke vernieuwing en stedenbouw
- 1983 - 2008 25 jaar breed beraad over de stad
- 'Darwin in the city'

Publicaties:

- stadsvernieuwing opnieuw bezien
- public-private partnership
- investeren in stedelijke vernieuwing
- volkshuisvesting gewogen
- financiële prikkels voor actieve steden
- de stad in de samenleving: ontbinding en vernieuwing
- opstellenbundel over stedelijke ontwikkelingen
- internationalisering en stedelijke cultuur
- mijn plek in de stad, 20 jaar Forum voor Stedelijke Vernieuwing
- investeren in stedelijke vernieuwing - niet bij steen alleen
- 1983 - 2008 25 jaar breed beraad over de stad

De activiteiten van het Forum voor Stedelijke Vernieuwing worden mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van vele bij de stedelijke vernieuwing betrokken partijen (rijk, provincies, steden, bouwondernemingen, projectontwikkelingsmaatschappijen, institutionele beleggers, onderzoeks-instellingen et cetera).

BESTUUR

## Dagelijks Bestuur:

J.W. Remkes	Commissaris vd Koningin Provincie Noord-Holland	voorzitter
Ir. W.J. Bodewes	Algemeen Directeur Amvest	penningmeester
Dr. J.J.M. Hemel	Adjunct-directeur Gemeente Amsterdam DRO	lid
Prof. dr. L.A. de Klerk	Hoogleraar Planologie Universiteit van Amsterdam	lid
Mw. prof. ir. K. Laglas	Decaan faculteit Bouwkunde TU Delft	lid
Ir. M. de Langen	Algemeen Directeur Mitros	lid
Drs. A.Th. van Delden	Plv. Directeur-Generaal Wonen, Wijken en Integratie Ministerie van BZK	adviseur

## Algemeen Bestuur:

Drs. E.M. Agricola	Bureau Monumenten en Archeologie Amsterdam
Prof. dr. O.A.L.C. Atzema	Universiteit Utrecht
Drs. A.A.M. Aussems	Trudo
Drs. J.H.R. Bergh	Schiphol Area Development Company
Mr. drs. A.W.H. Bertram	Gemeente Den Haag
Ir. E. Bindels	West 8 urban design & landscape architecture
Ing. J.Th. Blok	Blok&Ko
B.J. van Bochove	Tweede Kamer der Staten-Generaal
A.M.W. Bodewes	Anke Bodewes Makelaardij
Prof. dr. R.W. Boomkens	Rijksuniversiteit Groningen
Drs. H. Bosch	Gemeente Utrecht
Drs. O. Bouman	Nederlands Architectuurinstituut
Prof. dr. D. Brounen	Universiteit van Tilburg
Ir. M.A.E. Calon	Aedes vereniging van woningcorporaties
Drs. L.H.C. Caubo	Ministerie van BZK
Prof. ir. K.W. Christiaanse	KCAP Architects&Planners / ETH Zürich
A.Th. Duivesteijn	Gemeente Almere
Prof. dr. G.B.M. Engbersen	Erasmus Universiteit Rotterdam
Prof. dr. E.R. Engelen	Universiteit van Amsterdam
Mr. M.J. Faro	Certa Legal Advocaten
Drs. ing. J. Fokkema	Neprom
Ir. I. Frankenmolen	Ieke Frankenmolen stedenbouwkundig management
Drs. R. Gude	Internationale School voor Wijsbegeerte
P. van der Gugten	Proper-Stok Groep
Prof. dr. M.A. Hajer	Planbureau voor de Leefomgeving / UVA
Drs. M. Hanou	KuiperCompagnons
Dr. ir. A.C. den Heijer	TU Delft
M. Horselenberg-Koomen	Gemeente Lelystad
Prof. ir. F.M.J. Houben	Mecanoo architecten / TU Delft
Ing. R.R. Huikeshoven MRE	AM
Drs. W. de Jager	Gemeente Nijmegen
Dr. L.B. Janssen-Jansen	Universiteit van Amsterdam
Dr. D.M. de Jong	Bouwfonds Ontwikkeling
A. Jorritsma-Lebbink	Gemeente Almere
H. Karakus	Gemeente Rotterdam
Em. prof. dr. A.M.J. Kreukels	Universiteit Utrecht

Drs. M.G. Kromwijk  
 Drs. ing. W.M.K. Krzeszewski  
 Drs. C.B.F. Kuijpers  
 Drs. N.D.E. Maarsen  
 Mr. C.G.J.W. Martens  
 Ir. W.G. Meyer  
 Mr. P.G.A. Noordanus  
 Mr. drs. J.M. Norder  
 Mr. R.J.J.M. Pans  
 Drs. M.G.T. Pastors  
 M. van Poelgeest  
 Drs. G.R. van Randeraat  
 Drs. D.A. Regenboog  
 Ir. P.S.M. Ruigrok  
 Ing. A.G. Schaap  
 Drs. A.J.M. Schakenbos  
 Prof. drs. P.J. Scheffer  
 R. Scherpenisse  
 Prof. dr. P. Schnabel  
 Ing. K. Schrederhof  
 Drs. J.G.C.M. Schuyt  
 Mr. H.C.F. Smeets  
 Ir. D.A. Sperling  
 Drs. D.B. Stadig  
 Drs. R. Steenbeek  
 Ir. R.F.C. Stroink  
 Prof. dr. C.N. Teulings  
 Drs. A.C. van der Veen  
 Drs. J. van der Veer  
 Ir. P.O. Vermeulen  
 Drs. A.L.H. Visser  
 Drs. ing. R. Vollebregt  
 Ir. A.H.M.T. Vos  
 Mr. F. de Vries  
 Ir. C.J. Vriesman  
 Ir. H.S. Yap  
 J.H. Zwart

Staedion  
 Ministerie van Infrastructuur en Milieu  
 Maarsen Groep  
 Ballast Nedam Ontwikkelingsmaatschappij  
 Rotimex  
 Gemeente Tilburg  
 Gemeente Den Haag  
 Vereniging van Nederlandse Gemeenten  
 Marco Pastors Advies  
 Gemeente Amsterdam  
 SITE urban Development / MCD

Woning Stichting Geertruidenberg  
 Gemeente Amsterdam  
 Vesteda Groep  
 Universiteit van Amsterdam / Publicist  
 Tiwos  
 Sociaal en Cultureel Planbureau / Universiteit Utrecht  
 Woonbron Delft  
 de Alliantie

TBI Holdings  
 Colliers International  
 Ymere  
 TCN  
 Centraal Planbureau / Universiteit van Amsterdam  
 Mitros Nieuwegein  
 Vrije Universiteit

Gemeente Rotterdam  
 AM  
 Anna Vos Concepts for Urban Change  
 Gemeente Groningen

Yap Advies & Planning  
 Timpaan